

Список використаних джерел:

1. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013–2014 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 187 від 27.02.2013 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 24. – С. 11.
2. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / авт. кол.: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін.; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2013. – 120 с.
3. Приходченко Л. Л. Ефективність державного управління / Л. Л. Приходченко // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – С. 200.
4. Світові моделі державного управління: досвід для України / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. В. Загороднюка, П. І. Крайніка, Х. М. Дейнеги. – К. : НАДУ, 2012. – 612 с.
5. Мороз В. М. Російська модель менеджменту як підґрунтя розвитку системи державного управління на сучасному етапі розвитку держави / В. М. Мороз // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 4. – С. 138–144.
6. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
7. Білоцерківський В. Я. Історія України: навчальний посібник / Білоцерківський В. Я. – Харків : «ОВС», 2007. – 576 с.
8. Нефедов С. А. Теория культурных кругов (на основе анализа монгольских завоеваний) / С. А. Нефедов // История и современность. – 2008. – Вып. № 2. – С. 57–63.
9. Нефедов С. А. Война и общество: Факторный анализ исторического процесса / Нефедов С. А. – М. : Территория будущего, 2008. – 752 с.
10. Коваленко Н. Е. Местное самоуправление как форма демократии: учебное пособие / Коваленко Н. Е. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2008. – 296 с.
11. Савельев Е. История казачества с древнейших времен до конца XVIII века: историческое исследование в 3 ч. / Е. Савельев – М. : Вече, 2010. – Ч.3: Дон служит русским царям. – 2010. – 480 с.
12. Соловьев С. М. Русская история / Соловьев С. М. – М.: Типография В. Грачева, 1860. – 582 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/istoria-soloviev/40.htm>
13. Прохоров А. П. Русская модель управления / Прохоров А. П. – М. : Журнал «Эксперт», 2002. – 376 с.
14. Филонович С. Р. Поиски российской модели менеджмента: взгляды инсайдеров / С. Р. Филонович // Российский журнал менеджмента. – 2004. – № 3. – С. 3–16.
15. Бердяев Н. А. Самопознание. Опыт философской автобиографии / Бердяев Н. А. – М. : Книга, 1991. – 448 с.
16. Шекшня С. В. 2003. Как это сказать по русски? Современные методы управления персоналом в современной России / Шекшня С. В. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2003. – 232 с.
17. Попов В. Д. Власть и глубинная психология народа / В. Д. Попов // Социология власти: информационно-аналитический бюллетень. – 1999. – № 5–6. – С. 38–46.
18. Ключевский В. О. Сочинения: в 9 т. Т. 1. Курс русской истории. Ч. 1 / В. О. Ключевский. – М. : Мысль, 1987. – Т. 1: Лекция 1–20. – 1987. – 482 с.
19. Картавий М. А. Методологические принципы формирования российского менеджмента / М. А. Картавий, А. Н. Нахамкин // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – №3. – С. 11–28.
20. Сергеева А. В. Русские: стереотипы поведения, традиции, ментальность / Сергеева А. В. – М. : Флинта, 2006. – 320 с.

** Мороз Володимир Михайлович – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».*

УДК 351+26

Світлана Онищук *

ОГЛЯД ЗАКОРДОННОГО ДОСВІДУ З МЕТОЮ КОНСТРУЮВАННЯ ЗАКОНОПРОЕКТУ ПРО ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ

Проаналізовано статуси, механізми, нормативи та інститути взаємодії держави і церкви (релігійних організацій) у світі. Здійснено огляд закордонного досвіду у сфері державно-церковних відносин з метою вдосконалення українського законодавства.

Ключові слова: держава, церква, релігійні організації, свобода совісті, правові відносини, конфесія.

Онищук С. В. Обзор зарубежного опыта для конструирования законопроекта о государственной политике в сфере государственно-церковных отношений Украины.

Проанализированы статусы, механизмы, нормативы и институты взаимодействия государства и церкви (религиозных организаций) в мире. Осуществлен обзор зарубежного опыта в сфере государственно-церковных отношений с целью совершенствования украинского законодательства.

Ключевые слова: государство, церковь, религиозные организации, свобода совести, правовые отношения, конфессия.

Onishchuk S. V. The review of international experience to the design of the draft law on the state policy in the sphere of church-state relations of Ukraine.

The status, mechanisms, norms and institutions of cooperation between the state and the church (religious organisations) in the world analyzed. A review of foreign experience in the sphere of Church-state relations, with the aim of improving Ukrainian legislation carried out.

Keywords: state, church, religious organizations, freedom of conscience, legal relations, confession.

Україна активно інтегрується у світове співтовариство розширюючи як офіційні політичні та культурні зв'язки, так і приватні контакти громадян. Для українського законодавства корисно вивчення й осмислення закордонного досвіду реалізації прав людини на свободу совісті. Тому доцільний аналіз закордонних документів, що закріплюють принципи відносин держави й релігійних організацій, конкретних моделей даних взаємин в різних країнах світу.

Досвід закордонних країн досить великий, і його огляд потрібен як допоміжний матеріал при конструюванні нового українського закону. Адже, чинний Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» прийнятий ще в 1991 р. За цей час, відбулись суттєві зміни в суспільстві, які дали поштовх трансформаціям і в діяльності релігійних організацій, їх статусу в державі.

Питання державно-церковних відносин вивчали зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема В. Бондаренко, Л. Владиченко, М. Зеленков, Ю. Кальниш, І. Курас, І. Мищак, І. Онищук, Ю. Решетніков, М. Рибачук, С. Сьомін, В. Якунін та ін.

Проте, бракує праць, які б аналізували закордонний досвід правового регулювання різноманітних аспектів діяльності церкви (релігійних організацій) та їх статусу в державі.

Метою статті є проаналізувати статуси, механізми, нормативи та інститути взаємодії влади й релігійних організацій у світі.

Згідно з Конституцією Італії всі громадяни мають однакову суспільну гідність і рівні перед законом без різниці статі, раси, мови, релігії, політичних переконань, особистого та соціального положення. Держава і католицька церква незалежні та суверенні у сферах, що належить кожній з них. Їх відносини регулюються Латеранськими угодами. Всі релігійні конфесії в однаковій мірі рівні перед законом. Всі релігійні конфесії – інші, ніж католицизм, – самоорганізуються у відповідності зі своїми віруваннями за умови, що їх поведінка і дії не вступають у суперечність з італійським законодавством. Їх угоди з державою визначаються законом на основі угоди з органами, що представляють ці віросповідання [1, с. 111].

Згідно італійської Конституції, католицька церква має особливі відносини з державою (стаття 7) і Святим Престолом укладено конкордат (Закон від 25 березня 1985 р. № 121), в якому зафіксовані сфери взаємодії церкви і держави. В Італії всі релігійні організації поділяються на чотири групи:

- 1) визнані асоціації, які діють без статуту, мають право лише на місіонерську діяльність і не можуть укладати договори з державою;
- 2) визнані асоціації (статті 14-35 Цивільного кодексу), які підлягають значному нагляду з боку держави і не мають права на придбання власності без згоди держави;
- 3) групи з правовим статусом (стаття 2 Угоди 1992 р. про дружбу, торгівлю і судноплавство з США), які мають право набувати власність;
- 4) визнані релігії, які мають преференції у сфері співробітництва з органами державної влади, наприклад, у сфері освіти (Закон від 24 червня 1929 р. № 1159) [2, с. 82–83].

Є країни, в яких абсолютна державна підтримка однієї релігії закріплена на законодавчому рівні. Іслам має статус державної (офіційної) релігії в Алжирі, Афганістані, Бангладеші, Бахреїні, Брунеї, Єгипті, Індонезії, Йорданії, Іраку, Ірані, Ємені, Катарі, Коморських островах, Мавританії, Марокко, Мальдіви, Марокко, ОАЕ, Омані, Пакистані, Саудівській Аравії, Сомалі, Судані, Тунісі. Католицизм має статус державної (офіційної) релігії у Ватикані, Домініканській Республіці, Коста-Риці, Ліхтенштейні, Мальта, Монако, Сальвадор, Сан-Марино. Буддизм має статус державної (офіційної) релігії в Бутані, Лаосі, Камбоджі й Таїланді. Конституція Таїланду обумовлює, що король повинен бути буддистом і одночасно опікуном усіх релігій. У Греції,

відповідно до статті 3 Конституції, православ'я визнається державною релігією. Прозелітизм заборонено (пункт 2 статті 13 Конституції). Інші релігійні організації, згідно з Законом «Про статус інших церков» 1939 р., можуть реєструватися, якщо не містять таємних догм і культової практики [2, с. 78-79].

Конституція Грузії вводить статус так званої традиційної релігії. На цій підставі держава уклала договір з Православною апостольською церквою Грузії, надавши їй ряд преференцій (Конституційна угода між державою Грузія та автокефальною Православною апостольською церквою Грузії).

Згідно з ст. 19 Конституції Грузії, кожній людині гарантується свобода слова, думки, совісті, віросповідання та переконань; забороняється переслідування особи у зв'язку з використанням нею свободи слова, думок, совісті, віросповідання та переконань, а також примушування людини висловлювати свою думку з приводу цих свобод; забороняється обмеження перерахованих у цій статті свобод, якщо їх прояв не обмежує прав і свобод інших осіб [3].

Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» в Грузії немає. Натомість існує Закон Грузії «Про захист прав і свобод національних меншин», який визначає умови реалізації конституційних гарантій, що відносяться до юрисдикції Грузії, регулює правові відносини між державою Грузії та національними меншинами, до яких належать громадяни Грузії етнічно не грузинських національностей, котрі постійно проживають в Грузії, особи, які не мають громадянства Грузії, і люди, котрі тимчасово проживають у Грузії, також не грузинських національностей.

Закон Грузії «Про захист прав і свобод національних меншин» ґрунтується на принципах Рамкової конвенції Ради Європи, Декларації про права національних, релігійних і мовних меншин, Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, а також документів інших міжнародних та регіональних організацій, що працюють у сфері захисту прав людини. Грузія зобов'язана забезпечити рівноправність національних меншин та етнічних грузинів, які проживають у цій державі, в усіх сферах соціального, економічного, культурного і політичного життя, свободу совісті та віросповідання [4].

Більшість населення Вірменії – християни Вірменської апостольської церкви, за якою законодавчо закріплений статус національної церкви вірменського народу. Преамбула Закону Республіки Вірменія від 17.06.1991 р. № ЗР-0333-1 «Про свободу совісті та релігійні організації» закріплює Вірменську апостольську церкву як національну церкву вірменського народу: «Керуючись Декларацією про незалежність Вірменії, враховуючи духовне пробудження вірменського народу, його віковий духовний досвід і традиції, визнаючи Вірменську апостольську церкву як національну церкву вірменського народу, важливий оплот творення його духовного життя і збереження нації, керуючись встановленими міжнародними нормами, принципами прав і основних свобод людини та зберігаючи прихильність до положень статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Верховна Рада Республіки Вірменія приймає цей Закон про свободу совісті та релігійні організації». Стаття 6 Закону встановлює: «На території республіки Вірменія діють: Вірменська апостольська церква з її традиційними організаціями; інші релігійні організації, що створюються і діють серед своїх віруючих членів відповідно до власного майна та статуту» [5].

20 березня 2009 р. у першому читанні було прийнято поправки до Закону Вірменії «Про свободу совісті та релігійні організації», у яких, зокрема, йдеться про введення кримінальної відповідальності за насильницьке залучення людей до нетрадиційних релігійних організацій, груп та сект, а також визначено термін «ловля душ», за це також передбачено кримінальну й адміністративну відповідальність. Законопроект пройшов експертизу Венеціанської комісії. Згідно зі ст. 4 ч. 3 Закону «Про свободу совісті і релігійні організації», «ловля душ» визначається як «будь-яке проповідництво релігійного характеру із застосуванням фізичного та психологічного насильства щодо людей інших релігійних переконань, іншого віросповідання та інших поглядів, з метою віровідступництва, а також залучення до своєї організації шляхом матеріального заохочення або використання залежного становища людей, їхніх родичів, підбурювання до ненависті і ворожнечі відносно іншої віри, інших релігійних переконань й організацій, переслідування людей два і більше разів, а також неповнолітніх, які не досягли 14 років без відома їх батьків або опікунів». Покарання позбавленням волі строком на чотири роки встановлено тільки для такого виду «лову душ», яке пов'язане з націоналістичним і расистськими рухами.

За громадськими дискусіями, пов'язаними із запропонованими поправками до Закону Вірменії «Про свободу совісті та релігійні організації», стежив і першопрестольний святий Ечмїадзин. Закон обговорює також Вірменська апостольська церква, позиція якої полягає в тому, що закон має гарантувати громадянам безпеку, а не надавати широкі можливості для подальшої діяльності деструктивних течій, внаслідок чого деградує і роз'єднується суспільство, і якщо в послідовників інших релігійних організацій немає почуття внутрішньої відповідальності, то в законі вже точно міра відповідальності повинна бути визначена. Неприйнятним стає діяльність релігійних організацій, коли вона здійснюється за рахунок Вірменської церкви та її пастви, шляхом залучення людей у різні способи, користуючись їх соціальним становищем, шляхом відкидання національно-духовних цінностей або ж шляхом обману і брехні, коли вони, адаптуючись і засвоюючи деякі атрибути та

символи Вірменської апостольської церкви, намагаються уподібнюватися до неї і тим самим вводити в оману її вірних [6].

У Білорусі, згідно з Конституцією, відносини між церквою і державою регулюються спеціальним законодавством (так само, як в Албанії, Люксембурзі та Польщі). Держава уклала договір з Білоруською православною церквою, в якому зазначено, що церква може приймати спільні програми з наступними відомствами: Міністерством освіти, Національною академією наук, Міністерством культури, Міністерством охорони здоров'я, Міністерством праці та соціальної захисту, Міністерством інформації, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством оборони, Державним комітетом прикордонних військ, Міністерством надзвичайних ситуацій, Міністерством природних ресурсів і охорони навколишнього середовища, Комітетом з проблем наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС при Раді Міністрів Республіки Білорусь, облвиконкомами, Мінським міськвиконкомом (стаття 3 Угоди про співробітництво між Республікою Білорусь та Білоруської православної церквою від 12 червня 2003) [2, с. 81].

Особливістю білоруської моделі є протидія держави неконтрольованому поширенню нових релігійних вірувань і культів, що спричинюють негативні соціальні наслідки. Національна безпека держави забезпечується і за допомогою інтеріоризації базових цінностей через систему соціальних інститутів, і посиленням регулювальних функцій держави. Державний контроль може виражатися в деяких обмеженнях. Такий принцип можливих обмежень походить з міжнародних нормативно-правових актів і закріплений в конституціях демократичних країн.

Аналіз основних нормативно-правових актів, які регулюють державно-релігійні відносини в сучасній Білорусі – Конституції та Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», свідчить про те, що в Республіці реалізується сепараційна модель.

Так, згідно з Конституцією [7] (ст. 4) і Законом [8] (ст. 6), жодна з релігійних ідеологій не може встановлюватися як обов'язкова для громадян, відповідно, усі релігії та віросповідання визнаються рівними перед законом (ст. 14, 16, 2; ст. 6). Така рівність поширюється і на права, і на відповідальність релігійних організацій, на всі їхні напрямки, а також на однакову стосовно них політику держави. Рівність релігій зумовлює відповідну нормативно-правову рівність перед законом членів суспільства незалежно від віросповідання і відсутність дискримінації на релігійному ґрунті.

Прийнята 2002 р. редакція Закону Білорусі «Про свободу совісті та релігійні організації», а також низка інших нормативних актів, що регулюють специфічні питання: адміністративна або кримінальна відповідальність за порушення законодавства у цій сфері, положення про перебування та діяльність у Білорусі іноземних священнослужителів та осіб, що займаються релігійною діяльністю, особливий правовий статус культових будівель; а також більш широкі питання – свобода об'єднань, свобода масових заходів, свобода ЗМІ тощо – створюють такий правовий режим, який не дозволяє повною мірою здійснювати право на свободу совісті і значно обмежує діяльність релігійних організацій, отже, не відповідає міжнародним стандартам у цій галузі [9, с. 239-240].

Релігійні пріоритети білоруського суспільства не зумовлюють відмови від принципу сепараційної моделі щодо рівності конфесій перед законом: зважаючи на особливості соціальних ролей конфесій, білоруська модель закріплює їх юридичну рівність, вказуючи на нетотожність соціальних та юридичних статусів суб'єктів відносин. Державний вплив на релігійні процеси дозволяє зберегти разом із соціокультурною ідентичністю історично сформований релігійний світогляд індивіда.

В Іспанії релігійні організації діляться на декілька категорій:

1) визнані релігійні організації. До них відноситься католицька церква. Держава уклала з нею конкордат від 25 вересня 1976 р. № 230. Відносини Іспанії і Святого Престолу визнаються міжнародними відносинами. Статус католицької церкви визначається також Законом від 15 грудня 1979 р. № 300. Держава визнає церковні шлюби;

2) релігійні організації, «які, судячи зі сфери діяльності та за кількістю вірних, отримали явне вкорінення в Іспанії» (пункт 1 статті 7 Закону від 5 липня 1980 р. № 7/1980 «Про релігійну свободу»). До таких організацій належать ті, які уклали з державою договори про співпрацю – євангельський союз (Закон від 10 листопада 1992 р. № 24/1992), іудаїсти (Закон від 10 листопада 1992 р. № 25/1992) і мусульмани (Закон від 10 листопада 1992 р. № 26/1992);

3) релігійні меншини, що не уклали договори з державою;

4) нарешті, незареєстровані релігійні групи [2, с. 82-83]

У Нідерландах церква не є особливою організацією, а тільки юридичною особою цивільного права. Немає системи визнаних релігій. Держава не робить відмінностей між централізованими і нецентралізованими релігійними організаціями, не надаючи, таким чином, особливих преференцій окремим релігійним організаціям при здійсненні благодійної діяльності. При цьому Нідерланди уклали спеціальний договір з католицькою церквою.

У Сполучених Штатах Америки, згідно з Першою поправкою до Конституції, заборонена державна підтримка будь-якої релігії. Тим не менш, в конституціях Пенсільванії, Нью Гемпшира, Джорджії, Коннектикуту і Массачусетсу спеціально обумовлюються привілеї релігійним організаціям та їх підтримка з боку даних штатів.

У Японії, відповідно до Конституції, держава не може надавати переваги будь-якій релігії.

Таким чином, у більшості країн держава й релігійні організації облаштовують свої взаємини досить детально. Зокрема, державі небайдужа легітимізація різних конфесій в залежності від їх історичної ролі в даній країні, розмірів, участі в різних видах суспільної діяльності.

Діють особливі режими реєстрації окремих конфесій, мають місце навіть статуси державних (офіційних) церков, передбачається право укладення спеціальних договорів між державою та релігійними організаціями [2, с. 88].

Наявні також елементи різного підходу до більш менш значущих і корисних з позицій держави конфесій. При цьому під заборонаю знаходяться тільки нелегітимні, людиноненавистницькі релігійні організації, неприйнятні з міркувань моралі, гуманності й безпеки. У всіх інших випадках конфесії мають досить детальні підстави для регуляції своєї діяльності.

Сумний досвід СРСР і деяких інших країн колишнього соціалістичного табору щодо проведення агресивної державної політики атеїзму та націоналізації церковного майна виглядає в основному як девіація, що не принесла позитивних суспільно значущих благ.

У цілому потрібно сказати, що держави віддають належне культурно-історичній і соціальній ролі конфесій. Релігійні організації та держави очевидним і деталізованим чином взаємодіють. При цьому держави ні в найменшій мірі не втрачають статусу світської держави і не нехтують ним. Але найголовніше, що велика частина держав у світі в національному законодавстві не перешкоджає позитивній, суспільно значущій діяльності релігійних організацій, не залишає їх без уваги з боку публічної влади, без детального нормативно-правового регулювання.

Розробка та прийняття Закону України «Про засади державної політики у сфері державно-церковних відносин» буде не тільки свідчити про незмінність європейського вектору розвитку Української держави, але й позитивно відіб'ється на релігійній ситуації в країні. Це дасть новий поштовх для розвитку релігійних організацій в Україні, а також у відповідності із вимогами часу забезпечить зміцнення правовими засобами гарантоване Конституцією України право кожного на свободу совісті, віросповідання та відповідну релігійну діяльність, сприятиме розвитку важливої співпраці держави з церквою (релігійними організаціями).

Список використаних джерел:

1. Зеленков М. Ю. Государственно-религиозные отношения: правовой аспект: Учебное пособие / М. Ю. Зеленков. – М. : Юридический институт МИИТа, 2004. – 157 с.
2. Социальное партнерство государства и религиозных организаций : монография / В. И. Якунин, С. С. Сулакшин, В. В. Симонов, В. Э. Багдасарян, М. В. Вилисов, О. В. Куропаткина, М. С. Нетесова, Е. С. Сазонова, Р. А. Силантьев, А. И. Хвьяля-Олинтер, А. Ю. Ярутич. – М. : Научный эксперт, 2009. – 232 с.
3. Конституция Грузии принята 24 августа 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.inogate-ee.org/.../Georgia%20Constitution%20Rus.pdf.
4. Проект Закона Грузии «О защите прав и свобод национальных меньшинств» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : pmmg.org.ge/.../4050Prava_i_svobodi_NacMenshinstv_rus.pdf.
5. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон Республіки Вірменія від 17.06.1991 р. № ЗР-0333-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.parliament.am>.
6. В Армении обнародованы поправки к закону «О свободе совести и религии озных организациях» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/191478>.
7. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.by/main.aspx?guid=6351>.
8. О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О свободе вероисповеданий и религиозных организациях»: Закон Республики Беларусь от 31 октября 2002 г. № 137-3 : принят Палатой представителей 27 июня 2002 г.; одобрен Советом Республики 2 октября 2002 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : pravo.newsby.org/belarus/zakon1/z170.htm.
9. Онищук І. І. Східні церкви: державно-конфесійні відносини : навч. посіб. / І. І. Онищук, С. В. Онищук. – Дрогобич : Коло, 2014. – 476 с.

** Онищук Світлана Василівна – кандидат наук з державного управління, доцент, здобувач кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України.*